

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

БОДЮЛ Євген Миколайович

УДК 343.8

**ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ
ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ
УСТАНОВАХ ВІДКРИТОГО ТИПУ**

**12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право**

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ – 2005

Дисертацією
є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ України

Науковий керівник

кандидат юридичних наук, доцент **ФАРЕНЮК Сергій Якович**,
Київський юридичний інститут МВС України, начальник кафедри кримінального
права та кримінології

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **МЕЛЬНИК Микола Іванович**,
Центральна виборча комісія, заступник Голови;

кандидат юридичних наук, доцент **СЕРГЕЄВ Ігор Сергійович**,
Київський юридичний інститут МВС України, начальник факультету заочного
навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації

Провідна установа – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної
академії наук України, відділ проблем кримінального права, кримінології та
судоустрою (м. Київ).

Захист відбудеться “23” червня 2005 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.03 в Національній академії внутрішніх справ України за
адресою: 03035, м. Київ-35, Солом’янська пл., 1.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ України, м. Київ-35, Солом’янська пл., 1.

Автореферат розісланий “23” травня 2005 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є.Д. Лук’янчиков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розбудова демократичної, соціальної, правової держави та прагнення України увійти повноправним членом у міжнародне співтовариство обумовлюють перегляд окремих напрямів державної політики, у тому числі політики у сфері виконання кримінальних покарань. Пріоритетами цієї діяльності є докорінна зміна існуючих кримінально-виконавчих правовідносин та їх урегулювання відповідно до вимог Конституції України і міжнародно-правових актів. За таких умов, серед багатьох теоретичних і практичних завдань, які потребують розв'язання, своєю актуальністю і новизною виділяється розробка правових і організаційних засад виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу.¹

Необхідність дослідження зазначеної проблеми обумовлюється низкою обставин. З одного боку, це пов'язано з відсутністю в сучасній юридичній науці чіткої уяви щодо правової природи кримінально-виконавчих установ відкритого типу. З іншого – існує потреба глибокого теоретичного аналізу основних положень чинного законодавства щодо їх функціонування, а також розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення їх діяльності. Актуальність теми дослідження обумовлена також новизною досліджуваного напрямку і практичною значимістю результатів діяльності цих установ для вирішення проблем у сфері виконання покарань, виправлення і ресоціалізації засуджених.

Правові та організаційні аспекти виконання покарання в установах відкритого типу досліджувалися в роботах М.Ф. Аблізіна, В.Б. Васильця, В.В. Гераніна, В.І. Горобцова, В.В. Дедюхіна, М.О. Дутова, М.А. Кирилова, Л.В. Ключова, І.М. Корячкіна, Ю.О. Мінакова, О.С. Міхліна, О.О. Новікова, В.М. Петрашева, В.Є. Сілкова, М.О. Стручкова, С.Я. Фаренюка, В.З. Фетісова та деяких інших авторів. Водночас, їх праці не містять аналізу правової природи кримінально-виконавчих установ відкритого типу (виправних центрів), а правові й організаційні засади виконання покарання у виді обмеження волі взагалі не становили предмет наукового дослідження.

Вагомі здобутки в розробку вищевказаних проблем внесли М.М. Бабаєв, Л.В. Багрій-Шахматов, Ю.В. Баулін, О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, В.О. Глушков, Т.А. Денисова, М.Г. Детков, О.М. Джужа, А.Ф. Зелінський, М.Й. Коржанський, В.О. Корчинський, О.М. Костенко, В.А. Львовчкін, О.І. Марцев, М.І. Мельник, М.П. Мелентьєв, П.П. Михайленко, О.Є. Наташев, І.С. Ной, В.П. Петков, О.Б. Пташинський, Г.О. Радов, О.Л. Ременсон, І.С. Сергеев, В.М. Синьов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубніков, В.П. Тихий, І.В. Шмаров, С.С. Яценко і багато інших вчених.

¹ Відповідно до ст. 11 КВК України стосовно кримінально-виконавчих установ відкритого типу вживається термін “виправні центри”. Тому далі в тексті будуть використовуватися обидва терміни.

Відаючи належне їх досягненням у галузі кримінального і кримінально-виконавчого права, кримінології та використовуючи їх у своєму дослідженні, автор не тільки певним чином розвиває їх, але й, враховуючи новий Кримінально-виконавчий кодекс України (КВК України), який набрав чинності з 1 січня 2004 року, здійснює постановку нових завдань та обґрунтовує шляхи їх вирішення.

Отже, усе вищевикладене свідчить про нагальну потребу комплексного дослідження правових і організаційних засад виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу, обумовлює актуальність обраної для дослідження теми та її наукову розробку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проводилося в рамках вимог Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 року №1376, а також Програми подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року №167. Тема дослідження відповідає тематиці пріоритетних дисертаційних досліджень на період 2002–2005 років, затвердженої наказом МВС України від 30 червня 2002 року №635, а також програмі науково-дослідної роботи Державного департаменту України з питань виконання покарань від 11 липня 2000 року №5/1-18. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Національної академії внутрішніх справ України і зареєстрована в Управлінні координації та планування наукових досліджень Академії правових наук України. Проведення цього дослідження включено до планів науково-дослідних робіт Національної академії внутрішніх справ України.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного вивчення законодавства України і практики його застосування розкрити правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу, а також виробити пропозиції щодо їх удосконалення.

Відповідно до поставленої мети автором вирішувалися такі завдання:

- проаналізувати процес виникнення і розвитку кримінально-виконавчих установ відкритого типу в Україні;
- здійснити кримінально-правову характеристику покарання, яке виконується у виправних центрах;
- встановити місце кримінально-виконавчих установ відкритого типу в системі органів і установ виконання покарань, їх призначення та завдання;
- здійснити порівняльну характеристику покарання у виді обмеження волі з іншими кримінально-правовими заходами, які виконувалися в установах відкритого типу;

- дослідити порядок виконання та умови відбування покарання у виправних центрах;
- виявити характерні особливості засуджених, які відбувають покарання у виправних центрах;
- вивчити проблеми правового статусу засуджених, які відбувають покарання у виправних центрах, та розробити пропозиції щодо його удосконалення;
- підготувати пропозиції щодо внесення змін і доповнень до чинного кримінального і кримінально-виконавчого законодавства України з питань удосконалення правового й організаційного забезпечення виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу.

Предметом дослідження виступають теорія і практика застосування норм кримінально-виконавчого законодавства України, які регулюють порядок виконання і умови відбування покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу; правова природа виправних центрів; засуджені, які відбувають у них покарання, та проблеми їх правового статусу.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставлених мети і завдань дослідження, а також обумовлені особливостями його об'єкта і предмета. За допомогою діалектичного методу визначено правову природу виправних центрів. Історичний метод використано для вивчення етапів становлення і розвитку установ відкритого типу (розділ I), порівняльний – при зіставленні покарання у виді обмеження волі з іншими кримінально-правовими заходами, які виконувалися в установах відкритого типу (підрозділ 2.3.). Формально-логічний метод застосовано при вивченні поняття ізоляції засуджених, логіко-нормативний – при підготовці проекту Положення про виправний центр. За допомогою системно-структурного методу досліджено місце виправних центрів у системі органів і установ виконання покарань (підрозділ 2.2.). У роботі також використано конкретно-соціологічні методи дослідження (опитування, безпосереднє спостереження, аналіз документів тощо) та статистичні методи. Висновки і рекомендації автора ґрунтуються на матеріалах вивчення особових справ і анкетуванні 250 засуджених до обмеження волі, які відбували покарання у виправних центрах Миколаївської, Київської та Полтавської областей у період 2002–2003 років, а також результатах опитування 136 працівників виправних центрів.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що за характером та змістом розглянутих проблем, а також об'єктом і предметом дослідження дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням

правових і організаційних засад виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу.

У роботі сформульовано низку висновків і пропозицій, які є новими в теоретичному плані й важливими для практики виконання кримінальних покарань, а саме:

Уперше:

- запропоновано й розглянуто періодизацію розвитку установ відкритого типу: від найдавніших часів до початку ХХ ст., радянський період та розвиток у незалежній Україні. Це дало змогу виявити певні закономірності їх розвитку та додатково аргументувати необхідність існування установ такого типу;

- встановлено, що єдиним фактором, який найбільшою мірою відрізняє виправні центри від інших установ виконання покарань, є те, що в цих установах елементи ізоляції зведені до мінімуму. Це дозволило запропонувати поняття “виправний нагляд”, який виражається в обмеженні права на пересування і вибір місця проживання;

- доведено, що обмеження волі як вид покарання, хоча і схоже з умовним засудженням до позбавлення волі з обов’язковим залученням до праці й умовним звільненням із місць позбавлення волі з обов’язковим залученням до праці, з одного боку, та направленням (переведенням) в колонію-поселення, – з іншого, однак не збігається з ними. Воно відрізняється від них правовою природою, формою і змістом, підставами, мотивами і метою застосування, умовами, строками і місцем виконання, категоріями засуджених, стосовно яких воно виконується, і суб’єктами, уповноваженими на його виконання, правовими наслідками й іншими ознаками;

- здійснено соціально-демографічну, кримінально-правову і пенітенціарну характеристику засуджених до обмеження волі, що уможливило зробити висновок, що ця категорія осіб має свою, досить чітко виражену специфіку, яка дозволяє розглядати її як однотипне соціальне угруповання, поведінці якого властиві свої закономірності. Останнє вказує на існування певного зв’язку між характером і стійкістю соціальної спрямованості особи злочинця, до якого може бути застосовано обмеження волі, та ефективністю цього виду покарання.

Набуло подальшого розвитку:

- кримінально-правова характеристика покарання у виді обмеження волі. Установлено, що обмеження волі виступає в кримінальному законодавстві саме як альтернативний вид покарання, мета якого може бути досягнута з максимальною економією кримінальної репресії;

- поняття змісту покарання у виді обмеження волі як сукупності усіх каральних і виправних елементів даного покарання, за допомогою яких здійснюється вплив на засудженого для забезпечення досягнення мети

покарання, а саме: нагляд, що виражається в обмеженні права на пересування і вибору місця проживання, і обов'язковість праці засуджених. Крім цього, до елементів змісту обмеження волі також належать сам факт засудження особи, яка вчинила злочин, тривалість строку покарання, наявність судимості та пов'язаних із нею моральних і правових обмежень;

- визначення основних і допоміжних (забезпечувальних) завдань кримінально-виконавчих установ відкритого типу. До першої групи завдань входять: належне виконання вироку суду; забезпечення процесу виправлення і ресоціалізації засуджених; спеціальне і загальне попередження; запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими. До другої групи завдань належать: 1) забезпечення правопорядку і законності, особистої безпеки засуджених, а також персоналу, посадових осіб і громадян, які перебувають на територіях цих установ; 2) залучення засуджених до праці, а також забезпечення їх загальної і професійно-технічної освіти та навчання; 3) забезпечення охорони здоров'я засуджених; 4) сприяння органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Удосконалено:

- норми чинного законодавства України, які регулюють порядок виконання та умови відбування покарання у виді обмеження волі в кримінально-виконавчих установах відкритого типу, у зв'язку з чим розроблено проект Положення про виправний центр;

- теоретичні положення щодо правового статусу засуджених, які відбувають покарання у виправних центрах, проаналізовано їх конкретні права, законні інтереси та обов'язки, виявлено у цій частині недоліки чинного законодавства і практики його застосування, а також внесено відповідні пропозиції щодо їх усунення.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження використані при доопрацюванні проекту КВК України, при формуванні методологічних засад реалізації положень Програми подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 роки, а також при підготовці низки відомчих нормативних актів Державного Департаменту України з питань виконання покарань (акт впровадження ДДУПВП від 16 вересня 2004 року). Одержані в дисертації висновки та висунуті пропозиції використано також Департаментом громадської безпеки МВС України при розробці Протокольного рішення спільної наради Управління дільничних інспекторів міліції ДГБ МВС України та ДДУПВП “Про стан організації взаємодії підрозділів кримінально-виконавчої інспекції та територіальних ОВС щодо контролю за особами, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі” (акт впровадження ДГБ МВС України від 23 вересня 2004 року). Матеріали дослідження використовуються в навчальному

процесі Національної академії внутрішніх справ України при викладанні дисциплін “Кримінально-виконавче право” і “Кримінологія”, а також при підготовці навчальних посібників і методичних рекомендацій (акт впровадження НАВСУ від 21 вересня 2004 року).

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації положення, що виносяться на захист, є результатом самостійної роботи автора. Наукові ідеї та розробки, які належать співавторам опублікованих праць, у дисертаційному дослідженні не використовувались.

Апробація результатів. Теоретичні положення та висновки дисертації були оприлюднені на міжвузівському науково-практичному семінарі “Теоретико-правові засади реформи пенітенціарної системи України” (30 березня 2001 року, м. Київ); засіданнях “круглих столів” із питань реформування кримінально-виконавчої системи (Київ, 25 квітня 2001 року), доопрацювання проекту КВК України (Київ, 15 листопада 2001 року), реформи державної пенітенціарної системи (Київ, 2 березня 2005 року).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано п’ять наукових статей у фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України, одна з яких у співавторстві (особистий внесок – 50%). Окремі питання дослідження відображено в навчальному посібнику “Кримінально-виконавче право України: Загальна та Особлива частини” (Київ, 2002 рік), підготовленому у співавторстві (особистий внесок – 1,5 д.а.).

Структура роботи. Відповідно до мети, поставлених завдань та логіки дослідження, дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об’єднують дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (268 найменувань на 23 сторінках) і 7 додатків (на 21 сторінці), які містять анкети, таблиці та проект Положення про виправний центр. Загальний обсяг дисертації становить 233 сторінки, обсяг основного тексту дисертації – 185 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** дисертації висвітлюється актуальність теми, дається загальна характеристика основних напрямів дослідження, розкривається їх зв’язок із науковими програмами, планами й темами, визначається мета дослідження, його завдання, формулюються основні теоретичні положення, що виносяться на захист, розкриваються наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, зазначається їх апробація та структура роботи.

Перший розділ “Історія становлення і розвитку кримінально-виконавчих установ відкритого типу” складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 1.1 “Зародження та еволюція установ відкритого типу з найдавніших часів до початку ХХ століття” починається з вивчення перших

згадувань про установи відкритого типу, які зустрічаються ще в біблійських текстах. Так, у Вавилонському Талмуді було зазначено, що за вбивство з кровної помсти чи необережне вбивство злочинець повинен був перебувати в одному з шести міст-укриттів, визначених вироком суду. Якщо випадково родичі загиблого зустрічали вбивцю за межами такого міста, вони мали право вбити його. Подібні міста-укриття існували у греків і римлян. В останньому випадку їх функції виконували також храми та вівтарі.

Значна увага в підрозділі приділяється аналізу історичних джерел XVII–XVIII ст., за допомогою яких вивчається розвиток установ відкритого типу в Російській імперії (до складу якої входила переважна більшість території сучасної України) у виді робітних, смиренних, прядильних домів, “государевих” робіт, заслання, робіт галерних, фортечних і взагалі “каторжних”, військової служби, на яких засуджені обмежувались, але не позбавлялись волі.

У підрозділі розглядаються перехідні тюрми Ірландії, що виникли в середині XIX ст. як одна із стадій процесу відбування покарання у виді позбавлення волі. Наприкінці XIX ст. вони діяли в Угорщині, Хорватії, Боснії, Італії та інших країнах Європи. Ці установи дозволяли з мінімальним використанням кримінально-правового впливу досягати мети покарання, перевіряти й закріплювати виправлення засуджених, готувати їх до звільнення, надавати допомогу в соціальній адаптації. В Україні ж, ураховуючи недоліки російської тюремної системи та репресивний характер імперського законодавства, існування перехідних установ стало можливим після політичних і соціально-економічних змін у 1917 році.

Підрозділ 1.2 “Розвиток установ відкритого типу в радянський період” починається з аналізу “Тимчасової інструкції про позбавлення волі як про міру покарання і про порядок відбування такої” 1920 року та першого Виправно-трудоного кодексу (ВТК) УРСР 1925 року. Вказані нормативно-правові акти закріпили диференційовану систему установ виконання покарань, до якої входили й установи з послабленим режимом тримання (землеробські колонії та випробувальні установи для осіб, щодо яких були підстави для послаблення режиму або дострокового звільнення, а після 1925 року – трудові колонії і перехідно-трудова дома). У трудових колоніях засуджені трималися без суворої ізоляції, а перехідно-трудова дома, як заключний етап відбування покарання, в умовах напіввільного режиму перевіряли їх готовність до життя на волі. Узагальнюючи практику організації перехідно-трудоного домів і трудових колоній, робиться висновок, що система цих установ не набула подальшого розвитку, оскільки загальний напрям репресивно-каральної політики радянського уряду був несумісним з існуванням установ такого типу.

Політичні зміни, що відбулися в СРСР на початку 1950-х років, призвели до змін у виправно-трудої політиці. У зв'язку з чим, у роботі аналізується “Положення про виправно-трудої колонії і тюрми МВС СРСР” 1958 року. Згідно з цим Положенням почалося створення виправно-трудоїх колоній полегшеного режиму, які автор відносить до установ відкритого типу.

Підрозділ завершується розглядом історії зародження та розвитку колоній-поселень, умовного засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці й умовного звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці. Дисертант дійшов висновку, що колонії-поселення являли собою установи відкритого типу на зразок трудоїх колоній і перехідно-трудоїх домів 1920-х років. Щодо умовного засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці й умовного звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці, то на той час вони були якісно новим кроком у галузі кримінальної політики і являли собою досить вагому альтернативу позбавленню волі.

Підрозділ 1.3 “Розвиток установ відкритого типу в незалежній Україні” починається з вивчення Постанови Кабінету Міністрів Української РСР “Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР” від 11 липня 1991 року №88, в якій з метою диференціації та індивідуалізації порядку й умов виконання (відбування) кримінальних покарань передбачалася реорганізація спецкомендатур і колоній-поселень в установи відкритого типу для тримання засуджених до обмеження волі. Автор зазначає, що на виконання цієї реформи після прийняття Постанови Верховної Ради України “Про призупинення застосування статей 25¹ та 52¹ Кримінального кодексу УРСР” від 16 травня 1992 року була призупинена до прийняття нового Кримінального кодексу України (КК України) дія умовного звільнення засуджених із місць позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці та умовного засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці. Таким чином, була вирішена проблема співіснування умовного звільнення засуджених із місць позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці й умовного засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці – з одного боку, та інституту колоній-поселень – з іншого.

У роботі також розглядається організація в 1993 році тимчасових дільниць-поселень при виправно-трудоїх колоніях загального, посиленого й суворого режиму для тримання осіб, які твердо стали на шлях виправлення, і відповідно до ст. 46 ВТК України за рішенням суду переведені до колоній-поселення. Дисертант пов'язує їх розвиток із подальшими організаційно-структурними змінами в системі установ відкритого типу, коли Законом України “Про внесення змін до Виправно-трудоїх кодексу України”

від 11 січня 2001 року колонії-поселення для осіб, які твердо стали на шлях виправлення, були виключені з ВТК України.

Підрозділ завершується вивченням процесу створення установ відкритого типу в рамках прийняття КК і КВК України. Зокрема, робиться висновок, що вітчизняній кримінально-виконавчій системі сьогодні властиві такі форми установ відкритого типу, як виправні центри та дільниці соціальної реабілітації виправних колоній.

Другий розділ “Правова природа кримінально-виконавчих установ відкритого типу” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 **“Зміст покарання, яке виконується в кримінально-виконавчих установах відкритого типу”** звертається увага на те, що в юридичній науці єдиного тлумачення і чіткого визначення поняття “обмеження волі” не склалося, а його законодавче визначення відображає лише технологію відбування цього виду покарання. Робиться спроба проаналізувати поняття “обмеження волі”, для чого дисертант звернувся до питання про зміст покарання. Проаналізувавши різні підходи, автор дійшов висновку, що змістом покарання є сукупність усіх його каральних і виправних елементів, за допомогою яких здійснюється вплив на засудженого для забезпечення досягнення мети покарання.

До основних елементів, що становлять зміст покарання у виді обмеження волі, на думку дисертанта, належать: виправний нагляд, який виражається в обмеженні права на пересування і виборі місця проживання, частковому обмеженні зв'язків засудженого із зовнішнім світом, застосуванні до засудженого правил, що у своїй сукупності утворюють режим, а також обов'язковість праці засуджених. Елементи обмеження волі містяться також у самому факті засудження особи, яка вчинила злочин, у тривалості строку покарання, у наявності судимості й пов'язаних із нею моральних і правових обмеженнях.

Дисертантом було вивчено питання про законодавче закріплення і наукове визначення поняття “обмеження волі без ізоляції від суспільства”. Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що хоча в законодавстві стосовно покарання у виді обмеження волі зазначається про тримання особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці (ч. 1 ст. 61 КК України), проте даному виду покарання все-таки властива мінімальна ізоляція, яку пропонується назвати “виправний нагляд”.

У підрозділі 2.2 **“Місце кримінально-виконавчих установ відкритого типу в системі органів і установ виконання покарань, їх призначення та завдання”** визначається, що виправні центри, як невід'ємний атрибут державного механізму боротьби зі злочинністю, беруть участь у виправленні й

ресоціалізації злочинців та запобіганні рецидиву, взаємодіючи при цьому з багатьма державними органами і громадськими об'єднаннями як у період виконання покарання, так і після його завершення. Автор визначає і розкриває мету покарання у виді обмеження волі та завдання виправних центрів щодо її реалізації. Зокрема, метою покарання у виді обмеження волі є не тільки кара, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Основними завданнями кримінально-виконавчих установ відкритого типу є такі: належне виконання вироку суду, забезпечення процесу виправлення і ресоціалізації засуджених, спеціальне і загальне попередження, запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими. Поряд з основними завданнями, дані установи здійснюють різні допоміжні завдання: забезпечення правопорядку і законності під час виконання покарання, безпеки засуджених, а також персоналу, посадових осіб і громадян, які перебувають на територіях цих установ; залучення засуджених до праці, а також забезпечення їх загальної і професійно-технічної освіти та навчання; забезпечення охорони здоров'я засуджених; сприяння органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Закономірним і логічним підсумком усього вищесказаного є пропозиція про внесення змін до назви ст. 11 КВК України (“Види органів і установ виконання покарань та їх завдання”) і включення до її тексту основних завдань, покладених на ці органи й установи.

Підрозділ 2.3 “Співвідношення покарання у виді обмеження волі з іншими кримінально-правовими заходами, що виконувалися установами відкритого типу” містить порівняльну характеристику покарання у виді обмеження волі з умовним засудженням до позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці й умовним звільненням із місць позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці, з одного боку, та направленням (переведенням) в колонію-поселення, – з іншого. Зокрема, у роботі зазначається, що після прийняття нового КК України ці конкуруючі заходи дістали більш відповідну своїй природі назву – “обмеження волі”.

На завершення розділу доводиться, що хоча кримінально-виконавчі установи відкритого типу є наслідком еволюційного поєднання ознак різних органів і установ виконання покарань, однак обмеження волі як вид покарання є самостійним кримінально-правовим інститутом, який відрізняється своєю правовою природою, формою і змістом, підставами, мотивами й метою застосування, умовами, строками і місцем виконання, категоріями осіб, стосовно яких він виконується, суб'єктами, уповноваженими на його виконання, правовими наслідками й іншими ознаками.

Третій розділ “Організація виконання покарання у виді обмеження волі в кримінально-виконавчих установах відкритого типу та шляхи його удосконалення” об’єднує три підрозділи.

У підрозділі 3.1 **“Порядок виконання і умови відбування покарання у виді обмеження волі в кримінально-виконавчих установах відкритого типу”** зазначається, що відомчі нормативні акти ДДУПВП відбивають лише концептуальне бачення проблем організації виконання покарання у виді обмеження волі й не конкретизують останнє. Тому робиться висновок про необхідність урегулювання цих питань в окремому відомчому акті, який пропонується назвати **“Положення про виправний центр”**.

У роботі розглядаються проблеми визначення меж виправного центру, які відокремлюють його територію від територій, що належать до населеного пункту чи іншого об’єкта адміністративно-територіальної одиниці. На думку автора, це може бути як огорожа, так і природні елементи ландшафту. При встановленні меж виправного центру необхідно також ураховувати дислокацію установи, характер робіт, що виконуються засудженими тощо. Проте в усіх випадках ці межі не можуть бути занадто віддалені від дислокації адміністрації виправного центру, тому пропонується встановлювати їх за аналогією з колоніями-поселеннями на відстані, яка не перевищує п’яти кілометрів від центру дислокації адміністрації установи.

При розгляді питань направлення засуджених до обмеження волі до місця відбування покарання дисертант доводить, що до осіб, які потребують конвоювання при слідуванні з місць позбавлення волі до виправного центру, застосовувати обмеження волі недоцільно і навіть небезпечно, адже після прибуття до виправного центру вони будуть перебувати без охорони. Така заміна має розцінюватися засудженими як привілей і застосовуватися до осіб, які заслуговують довіри і довели своєю поведінкою, що вони можуть і бажають виправитися.

Автор висловлюється за доцільність застосування певних заходів впливу щодо засуджених, які без поважних причин ухилилися від явки у виправний центр. З цією метою пропонується така редакція ч. 5 ст. 57 КВК України: **“У разі неприбуття засудженого до місця відбування покарання органом внутрішніх справ за поданням кримінально-виконавчої інспекції оголошується його розшук. Після затримання засудженого кримінально-виконавча інспекція повинна встановити причини його неявки у виправний центр, після чого засуджений направляється до місця відбування покарання в порядку, установленому для засуджених до позбавлення волі, або в суд направляється мотивоване подання про заміну обмеження волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк”**. Пропонується внести відповідні зміни до ст. 390 КК України, яка б передбачала кримінальну відповідальність за ухилення засуджених до

обмеження волі від явки у виправний центр без поважних причин. За таку пропозицію висловилося 95% опитаних нами працівників виправних центрів.

У роботі розглядаються питання розподілу засуджених до обмеження волі, яке в законодавстві фактично не урегульовано. На думку автора, засуджені, яким обмеження волі призначено в порядку ст. 82 КК України або ст. 389 КК України, і засуджені до обмеження волі за вироком суду, як правило, повинні триматися окремо. Також повинні триматися окремо особи, які раніше відбували позбавлення волі й на момент засудження до обмеження волі мали судимість, а засуджені за злочини, вчинені у співучасті, повинні направлятися у різні виправні центри. Таку пропозицію підтримало близько 85% опитаних працівників виправних центрів.

У дисертації порушується питання щодо обчислення строку покарання у виді обмеження волі. Автор вважає, що строк покарання повинен обчислюватися з моменту вручення засудженому до обмеження волі припису про явку у виправний центр для відбування покарання. Це надасть можливість у випадку неприбуття засудженого без поважних причин у виправний центр кваліфікувати такі дії як ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі (ст. 390 КК України). У процесі дослідження за таку пропозицію висловилося 95% опитаних працівників виправних центрів.

Завершується підрозділ розглядом проблем застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації до засуджених у виправних центрах та відповідними пропозиціями щодо їх розв'язання, які знайшли своє відображення в проекті Положення про виправний центр.

У підрозділі 3.2 “Особи, які відбувають покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу” зазначено, що переважну більшість засуджених до обмеження волі становлять чоловіки віком від 20 до 40 років, які мають сім'ю, постійне місце проживання і роботи та відносно високий рівень загальної освіти і професійної підготовки. Оскільки поведінка засуджених до обмеження волі під час відбування покарання прямо залежить від їх соціально-демографічних характеристик, то вказані особливості повинні враховуватися в процесі їх виправлення і ресоціалізації.

Аналіз кримінально-правових характеристик засуджених до обмеження волі дозволив установити, що більшість із них – це особи, які вперше засуджені за умисні злочини на строк від 3 до 5 років, із них майже кожний п'ятий – на строк 5 років. Разом з тим, проведене опитування дозволило виділити оптимальні строки ефективності обмеження волі – від 2,5 до 3 років (такі дані назвали близько 70% опитаних працівників виправних центрів).

Під час вивчення засуджених до обмеження волі дисертант виявив деякі кореляційні зв'язки між характером учинених ними злочинів і їх подальшою поведінкою під час відбування покарання. Аналіз показав, що найбільший

відсоток порушників режиму й осіб, які ухиляються від праці, становлять особи, засуджені за насильницькі злочини і хуліганство, а найменший – засуджені до обмеження волі за злочини, вчинені з необережності. На думку автора, вищесказане характеризує різні, хоча і, безсумнівно, взаємозалежні ознаки і свідчить про стійкість і певну закономірність наявності тієї чи іншої частки порушників у відповідних групах.

Підрозділ 3.3 “Правовий статус осіб, які відбувають покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу” починається з дослідження загальнотеоретичних засад правового статусу засуджених до обмеження волі. Визначається, що в правовому статусі громадянина, як особливий різновид, можна виділити правовий статус засудженого до обмеження волі, який складається з певних прав і обов’язків. Вони покладаються на нього кримінальним і кримінально-виконавчим законодавством, а також загальногромадянською правоздатністю, яка не була обмежена внаслідок кримінального покарання у виді обмеження волі. Таким чином, формулюється висновок, що поряд із загальним для всіх громадян правовим статусом, засуджені до обмеження волі мають свій, специфічний статус.

У роботі аналізуються права й обов’язки засуджених до обмеження волі залежно від сфери їх дії: а) у зв’язку з реалізацією режиму відбування покарання; б) у зв’язку із залученням до суспільно-корисної праці; в) при проведенні соціально-виховної роботи; г) у зв’язку з матеріально-побутовим і медико-санітарним забезпеченням.

Аналіз правового статусу засуджених до обмеження волі завершується пропозиціями щодо його подальшого розвитку та обґрунтуванням необхідності диференціації порядку виконання і умов відбування покарання у виді обмеження волі.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дозволяють дійти висновків теоретичного й науково-практичного спрямування, головними з яких є такі:

1. Еволюція розвитку кримінально-виконавчих установ відкритого типу, їх завдань, правового регулювання дозволяє зробити висновок про те, що виникнення та розвиток цих установ є цілком закономірним і необхідним соціально-правовим явищем. Дані установи в повній мірі відображають сьгоднішні тенденції до гуманізації кримінального покарання і орієнтовані на соціально-правовий контроль за виправленням і ресоціалізацією засуджених в умовах обмеження волі.

2. Основним елементом змісту покарання у виді обмеження волі є мінімальна ізоляція, яка виражається в обмеженні права на пересування і вибору місця проживання. Дану ступінь ізоляції пропонується визначити як виправний

нагляд, що створює умови, достатні для здійснення карально-виховного впливу на засуджених до обмеження волі й нормального задоволення ними багатьох загальнолюдських потреб.

3. Пропонується змінити назву ст. 11 КВК України (“Види органів і установ виконання покарань та їх завдання”) і доповнити її таким змістом: “На органи і установи виконання покарань покладаються такі завдання: а) належне виконання за вироками судів кримінальних покарань; б) здійснення щодо засуджених процесу виправлення і ресоціалізації; в) запобігання злочинам з боку засуджених як у період відбування покарання, так і після звільнення, та здійснення запобіжного впливу на інших осіб; г) запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими”.

4. У спеціальному нормативно-правовому акті ДДУПВП необхідно врегулювати питання про розміри виправного центру, його обладнання з точки зору матеріально-технічного функціонування. При встановленні меж виправного центру потрібно враховувати його дислокацію та характер робіт, що виконують засуджені у ньому. Проте в усіх випадках ці межі не можуть бути віддалені від центру дислокації адміністрації установи більш ніж на п’ять кілометрів. Розміри центра також визначаються передбачуваною чисельністю засуджених. Саме цей показник повинний визначати чисельність працівників виправного центру й технічного персоналу, загальну площу гуртожитків, підсобних приміщень, площу адміністративних служб тощо.

5. Обмеження волі як вид покарання найбільш ефективно може застосовуватися щодо осіб із загальною позитивною і невизначеною спрямованістю особистості, тобто тих, кого можна віднести до “ситуаційного” і “нестійкого” типів злочинців, які вчинили злочини середньої і невеликої тяжкості, а також злочини з необережності. Разом з тим, менш ефективним буде застосування даного виду покарання до осіб, які раніше вже відбували покарання у виді позбавлення волі, а також до осіб, які вчинили крадіжки, насильницькі злочини і хуліганство.

6. Пропонується доповнити розділ XI “Заходи забезпечення ізоляції засуджених” Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, а саме параграф 54 словами: “При проведенні особистих обшуків засуджених працівники зобов’язані виявляти коректність і не допускати дій, що заподіюють моральні переживання, не передбачені порядком проведення обшуків”.

7. Заходами, які покращать використання праці засуджених до обмеження волі, є: матеріально-технічне забезпечення і матеріальна зацікавленість засуджених до обмеження волі; створення страхових та інвестиційних фондів; соціальна адаптація осіб, які відбувають покарання; державне замовлення; зміцнення матеріально-технічної бази установ виконання покарань; передача на постійне користування або в оренду земельних ділянок, які перебувають у

державній власності; поліпшення умов тримання засуджених та матеріально-технічного забезпечення за рахунок місцевих бюджетів.

8. Правовий статус засуджених до обмеження волі становить собою різновид спеціального правового статусу, який визначається як закріплене нормами різних галузей права і виражене через сукупність прав, законних інтересів і обов'язків становище засуджених під час відбування кримінального покарання у виді обмеження волі. Їх правовий статус повинен визначатися через призму загального підходу до визначення правового становища засуджених, основними елементами якого є орієнтація на правовий статус громадянина України, а також використання переважно загальнодозвільного принципу правового регулювання при закріпленні конкретних прав, законних інтересів і обов'язків засуджених.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бодюл Є.М. Юридична природа інституту колоній-поселень // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 1999. – №4. – К.: РВВ КІВС. – С. 15–21.

2. Бодюл Є.М. Специфічні завдання інституту колоній-поселень // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2000. – №5. – С. 42–49.

3. Бодюл Є.М. Особливості ізоляції в колоніях-поселеннях // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2001. – №6. – С. 193–198.

4. Бодюл Є.М. Особливості та деякі проблеми виконання покарання у виді обмеження волі за новим Кримінально-виконавчим кодексом України // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2004. – №9. – С. 185–192.

5. Бодюл Є.М., Джужа О.М. Концептуальні засади і загальна характеристика Кримінально-виконавчого кодексу України // Право України. – 2004. – №7. – С. 80–84. (особистий внесок – 50%).

6. Кримінально-виконавче право України: Загальна та Особлива частини: Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. – 2-е вид., перероб. та допов. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 448 с. (особистий внесок – 1,5 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Бодюл Є.М. Правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2005.

У дисертації проведено комплексне дослідження правових і організаційних засад виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу. Здійснено аналіз процесу зародження і становлення кримінально-виконавчих установ відкритого типу в Україні та визначено сучасні тенденції і закономірності їх розвитку. Вивчено правову природу цього виду установ та зміст кримінального покарання у виді обмеження волі. Досліджено порядок виконання і умови відбування покарання у виді обмеження волі в кримінально-виконавчих установах відкритого типу та розглянуто правові й організаційні заходи, що застосовуються при цьому. Наведено характеристику засуджених до обмеження волі, їх характерні типологічні риси, а також вивчено проблеми правового статус цієї категорії осіб. Проведене дослідження визначається чітко вираженим прикладним аспектом та дістає практичну реалізацію в розроблених на його основі методичних рекомендаціях і пропозиціях, які знайшли своє втілення у проекті Положення про виправні центри.

Ключові слова: виконання покарання, виправні центри, виправний нагляд, кримінально-виконавчі установи відкритого типу, обмеження волі, особа засудженого, правове становище.

АННОТАЦІЯ

Бодюл Е.Н. Правовые и организационные основы исполнения наказания в уголовно-исполнительных учреждениях открытого типа. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальная академия внутренних дел Украины, Киев, 2005.

В диссертации проведено комплексное исследование правовых и организационных основ исполнения наказания в уголовно-исполнительных учреждениях открытого типа. Осуществлен анализ процесса зарождения и становления уголовно-исполнительных учреждений открытого типа в Украине, а также определены современные тенденции и закономерности их развития. Рассмотрено эволюцию учреждений открытого типа с древнейших времен до начала XX века, проанализировано законодательство советского периода. Отдельно в работе изучаются вопросы развития учреждений открытого типа в независимой Украине.

При изучении правовой природы уголовно-исполнительных учреждений открытого типа проанализировано содержание уголовного наказания в виде ограничения свободы. Данный анализ дает основания полагать, что

ограничению свободы присуща минимальная изоляция, которую предлагается рассматривать как “исправительный надзор”.

На основе изученного материала теоретически обосновано социальное назначение и задачи уголовно-исполнительных учреждений открытого типа, а также определено их место в системе органов и учреждений, исполняющих наказания. Установлено, что уголовно-исполнительные учреждения открытого типа, как неотъемлемый атрибут государственного механизма борьбы с преступностью, непосредственно принимают участие в ресоциализации преступников и предупреждении рецидива, взаимодействуя при этом со многими государственными органами и общественными объединениями как в период исполнения наказания, так и после его отбытия.

Дан сравнительный анализ уголовно-исполнительных учреждений открытого типа с ранее действующими колониями-поселениями и спецкомендатурами, на основе которого сделан вывод о том, что перечисленные органы и учреждения имеют много общего, хотя и представляют различные правовые институты.

Значительное внимание в работе уделено организации исполнения наказания в уголовно-исполнительных учреждениях открытого типа. На основе анализа нормативно-правовой базы установлено, что ведомственные нормативные акты отображают лишь концептуальное видение проблем организации их исполнения наказания в виде ограничения свободы. Также рассмотрены проблемы определения границ территории исправительных центров, обоснованы предложения по усовершенствованию порядка направления осужденных к ограничению свободы для отбывания наказания и применения к ним основных средств исправления и ресоциализации.

Особое внимание уделено вопросам характеристики личности осужденных к ограничению свободы. Также исследован правовой статус этой категории лиц, осуществлен анализ их прав, законных интересов и обязанностей, выявлены в этой части недостатки действующего законодательства и практики его применения. Проведенное исследование определяется четко выраженным прикладным аспектом и получает практическую реализацию в разработанных на его основе методических рекомендациях и предложениях, которые отображены в проекте Положения об исправительном центре.

Ключевые слова: исполнение наказания, исправительные центры, исправительный надзор, уголовно-исполнительные учреждения открытого типа, ограничение воли, личность осужденного, правовое положение.

SUMMARY

Bodiul Ye.M. The legal and organizational framework for punishment execution in open type penitentiaries. – Manuscript.

Dissertation for the Certificate in Legal Sciences under specialization 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal executive law. – Ukrainian National Academy for Internal Affairs, Kyiv, 2005.

The dissertation provides a multidimensional research of legal and organizational framework for punishment execution in open type penitentiaries. The study looks at the origins and development of open type penitentiaries in Ukraine. Characteristics of criminal punishment in the form of custodial restraint and its contents and essence are further characterized using systemic approach. The role of open-type penitentiaries within the system of correctional bodies and institutions and the major purposes of such penitentiaries are for the first time discussed from the theoretical perspective. Punishment in the form of custodial restraint is compared with other types of criminal measures used in open type correctional institutions. The study discusses the procedure for and conditions of punishment execution in the form of custodial restraint and looks at the possible ways of their improvement. The personal profile of convicted individuals serving sentences in open type penitentiaries is outlined, followed by discussion of their legal status. The study is distinctively practice-oriented with application opportunities provided through a set of evidence-based guidelines and proposals implemented in the Draft Provision on Correction Centres.

Keywords: punishment execution, correction centres, correction surveillance, open type penitentiaries, custodial restraint, convicted individual, legal provision.